

Mýty o sv. Janu Nepomuckém na Vrchní Orlici: (dis)kontinuita místa, kde není po kom dědit

Jana Karlová – Barbora Motlová

Abstrakt

Článek se zabývá současnými příběhy svázanými s kostelem sv. Jana Nepomuckého na Vrchní Orlici (Hohen Erlitz). Místo je od konce druhé světové války poznamenáno vysídlením, destrukcí, křehkou lokální pamětí a identitou. Kvalitativní studie vychází především z rozhovorů vedených mezi lety 2022 a 2024, zaměřuje se na „mýty“, které se náhodně a opakovaně vynořovaly při zkoumání atmosféry místa, paměti a potenciálních nových funkcí kostela. Koncept „mýtu“ je využit k zachycení procesů hledání rovnováhy mezi osobní a kolektivní zkušeností, ošetřování bílých míst paměti, vyjednávání identit a přináležení. Na základě tezí participantů a srovnání terénních dat s existující literaturou navrhuje jako klíčové nástroje interpretace koncepty *liminality*, *strašidelné krajiny* a *adoptovaného dědictví*.

Klíčová slova

Hauntologie, Hohen Erlitz, „liminalita, paměť, post-displacement, Vrchní Orlice, kostel sv. Jana Nepomuckého

Poděkování

Tato práce byla podpořena Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky v rámci Specifického vysokoškolského výzkumu (grant č. 2115/01290/1210) na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové. Děkujeme Hartmutu Luxovi a Petru Zámečnickovi za poskytnutí přístupu do soukromých archivů o lokalitě Vrchní Orlice. Děkujeme ThLic. Františku Burdovi, Ph.D. za odborné konzultace. Děkujeme Mgr. Janu Sukovi, Ph.D., za anglický překlad.

Kontakt

Mgr. Jana Karlová, Ph.D., Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62/26, 500 03 Hradec Králové, Česká Republika; e-mail: jana.karlova@uhk.cz ORCID iD 0000-0002-5967-6457

Bc. Barbora Motlová, Katedra kulturních a náboženských studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitského 62/26, 500 03 Hradec Králové, Czech Republic; e-mail: barbora.motlova@seznam.cz

ORCID iD 0009-0007-6272-0862

Jak citovat

Karlová, Jana – Motlová, Barbora. 2025. Myths about the Church of St. John of Nepomuk in Vrchní Orlice: (Dis)continuity of a Place without Inheritors. *Český lid* 112: 131–162. <https://doi.org/10.21104/CL.2025.2.01>

Zaniklou obec Hohen Erlitz¹/Vrchní Orlici dnes připomíná jen několik domů a kostel sv. Jana Nepomuckého. Místo je fotogenické, romantické, opuštěné, charakteristické diskontinuitou lokálního osídlení, vratkou lokální pamětí a identitou. Po druhé světové válce prošlo zásadními proměnami a rozsáhlými demolicemi, v současnosti je málo osídlenou rekreační oblastí. Tytéž rysy, které z lokality dělají turistickou zajímavost, znamenají omezení pro zdejší život i udržitelnou péči o místo.

Předkládaný text je zacílen na „mýty“ o svérázném *geniu loci* Vrchní Orlice, tak, jak je vyprávějí současní aktéři a jak jsme je zachytily v letech 2022–2024, když jsme pracovaly na projektu, jehož součástí byla teoreticko-empirická kvalitativní analýza symboliky, situace a možné budoucí redefinice „prázdného“ kostela ve Vrchní Orlici. Dílčí výzkumné cíle našeho článku jsou následující: za prvé analyzovat symbolické a fyzické podoby Vrchní Orlice a věnovat přitom pozornost i vztahu mezi její minulostí a současností, za druhé shrnout a interpretovat současné „mýtické“ příběhy tematizujících svérázný *genius loci*, zatřetí porovnat vytvořená data s teoretickými koncepty prahovosti (liminality), strašidelné krajiny (haunted landscape) a adoptovaného dědictví (adopted heritage).

Poznámky k metodě a výzkumu

Výzkum probíhal od srpna 2022 do října 2024. Sestával z dlouhodobějšího kontaktu s terénem, zahrnoval neformální rozhovory s různými typy aktérů, studium kronik, záznamů pamětnických vyprávění a dalších dokumentů. Nástrojem pro tvorbu dat byly především polostrukturované rozhovory uskutečněné mezi srpnem 2023 a srpnem 2024. Výběrová struktura vzorku byla určována postupně, základní soubor participantů byl stanoven tak, aby zahrnoval osoby s různým typem silné osobní vazby k Vrchní Orlici. Vzorek byl průběžně doplňován metodou sněhové koule.

Brzy bylo zřejmé, že lidí spjatých s Vrchní Orlicí je málo, přinejmenším orientačně o sobě navzájem vědí, nejedná se ale o homogenní komunitu. Předkládaný text pracuje se třinácti rozhovory s osobami, které v lokalitě trvale žijí, žily, nebo zde opakovaně tráví kratší úseky času a/nebo jsou s místem svázány svým původem, dlouhodobou pracovní či volnočasovou participací. Mezi partnery rozhovorů byl typově zahrnut například potomek nuceně vysídlených německy mluvících obyvatel blízkého Neratova, potomek řeckých imigrantů, znalec místní historie, chalupář, organizátor kulturních

¹ Též Hohenerlitz, Hohenörlitz a Hoch Erlitz.

akcí, obecní zastupitel atd., přičemž u jednotlivých osob se obvykle vyskytuje více charakteristik zároveň.

Práce na projektu se řídila etickým kodexem České asociace pro sociální antropologii. Participanti písemně stvrdili svůj informovaný souhlas. Rozhovory vedla Barbora Motlová, se svolením byly nahrány a přepsány pro následnou analýzu; v jednom případě bylo umožněno z rozhovoru pořídit pouze písemné poznámky; v několika situacích participanti považovali za důležité zmínit informace, které chtěli uvést mimo záznam. V zájmu ochrany soukromí byla anonymizována veškerá data – s ohledem na velmi malý okruh lidí spjatých s lokalitou bylo nutné anonymizovat i ty z participantů, kteří by s uvedením svého jména souhlasili. U několika potenciálně problematických výroků neuvádíme ani pseudoanonymizovanou identifikaci, neboť při velmi malém okruhu možných participantů lze v případě obeznámenosti s kontextem podle některých indicií identitu mluvčího odhadnout.

Otázky směřovaly k tématům domova, lokální identity, *genia loci*, zkoumání možností a limitů přijatelnosti nových funkcí kostela. Ve snaze o otevřený přístup k tématu jsme jako metodologickou oporu zvolily tzv. zakotvenou teorii, zejména pro potřeby tohoto textu s ní však nakládáme volněji: využíváme ji jako východisko analýzy dat, jsme si přitom vě-domy jejích limitů (zejména přílišného pozitivismu, redukcionismu) a nesnažíme se např. o model. Předkládaná analýza se snaží interpretovat, jak se současní aktéři prostřednictvím symbolů a sociálního jednání vztahují k Vrchní Orlici. Je přitom zjevné, že značnou roli hraje vzájemně prorostlá symbolická a fyzická podoba místa; obojí je nutné brát v potaz.

Diverzita zkušeností a perspektiv „skupiny“ participantů je výrazná. V datech se opakují společné motivy a principy, ale konkrétní postoje, vize, symbolicky významné příběhy není možné ani žádoucí shrnout do jednotného pohledu. Nutné je též říci, že jsme výzkumné rozhovory nevedly se všemi osobami, které do místního geografického a sociálního prostoru vstupují (někteří rozhovor odmítli, někteří na naši prosbu o rozhovor nereagovali), naše analýza je v tomto ohledu pouze částečným náčrtem.

Rozhodnutí uskutečnit výzkum u obou autorek vychází z prožitku silné a svérázné atmosféry. Barbora Motlová Vrchní Orlici znala z dět-ských výletů se svým dědou a poté o kontakt s místem na delší dobu přišla, Jana Karlová se sem poprvé podívala teprve před několika lety. Náš vztah k místu se vyvíjel, jak jsme v průběhu práce postupovaly od povrchnějšího vidění k hlubší obeznámenosti s tématem, podrobnější a komplikovanější interpretaci symbolů a významů. S vědomím toho, že spíše než o objektivní indukci se jedná o abduktivní procesy, se snažíme zvědomit a revidovat svá předporozumění a usilujeme o vhled do zkušenosti druhých. Místo a jeho příběhy se nás dotýkají.

Vrchní Orlice s lidmi a bez lidí

V meziválečném období byla Vrchní Orlice součástí soběstačné, prosperující oblasti se zdroji surovin, řemeslnou výrobou, průmyslem a zemědělstvím. Přímo v obci byly provozy ke zpracování dřeva, kůží, textilní a sklářská výroba, hostinec, vinopalna, kovárna, mlýn a pila s turbínou, zefektivňovala se zemědělská výroba. Před první světovou válkou byl plánován, v důsledku politických změn však neuskutečněn železniční spoj z Letohradu směrem do Kladska (Hendrych 1987: 225-240). Autobusová linka od roku 1926 na trase Žamberk – Kunštát denně rozvážela cestující i poštu, od roku 1926 byla Vrchní Orlice připojena k telefonní síti; v roce 1939 vznikl poštovní úřad (Zerbs 1971: 13). Od roku 1781 byla v obci samostatná škola (Jirák 1932: 23; Zámečník 2003), od konce 19. století též množství spolků a knihovna (Zerbs 1971: 8-9).

Obr. 1: Hohenörlitz im Adlergebirge 1926, pohlednice soukromý archiv

Významná je příslušnost Vrchní Orlice k mikroregionu Erlitztal, údolí horního toku Divoké Orlice. Dle vymezení Burdy a Rezkové (2013: 46) zde existovalo dvacet šest obcí, které byly poměrně homogenní z hlediska ekonomie, kultury i etnicity, a zatímco na začátku 20. století jejich populace přesahovala čtyři tisíce, po roce 1950 zde s menšími výkyvy žije kolem 500 lidí.

Oblast je charakteristická spojením relativní izolovanosti od vnitro-zemí, drsných životních podmínek a bohatých přírodních zdrojů. Domácí řemeslná výroba byla již v 19. století postupně transformována v lokální průmyslovou zónu skláren, dřevozpracujících a papírenských provozů, včetně dnes již zaniklé soustavy vodních děl (Burda – Rezková 2013: 37-46; Jiráček 1932: 23). Je třeba říci, že ne všem se v celkově prosperující oblasti žilo snadno. Demografická křivka Vrchní Orlice má, stejně jako celek Erlitztal, v průběhu 20. století klesající tendenci (Burda – Rezková 2013: 46). Jisté momenty lze dobře ilustrovat kronikářskými záznamy: zápis z roku 1896 například uvádí, že část zemědělců kvůli hospodářskému propadu prodala usedlosti na Vrchní Orlici a emigrovala do Ameriky (Zerbs 1971: 9). Texty vyjmenovávají úspěchy a pokrok – zároveň mluví o drsném počasí, těžkém životě, nutnosti i ve stáří tvrdě pracovat a závislosti chudých rodin na státní či obecní podpoře (Jiráček 1917: 184,188; Zerbs 1971: 8; Weiss 1939: 162,138; Jaksch 2017: 31).

Celá oblast Erlitztal byla typická katolickým vyznáním, rodiny byly často početné. Mluvílo se převážně specifickou lokální variantou němčiny. Ve výpovědi Jehličky z nedalekého Podlesí u Bartošovic/Schönwaldu je zřejmé, že vyjednávání příslušností přitom mohlo být komplikované:

„Matka byla Němka, otec napůl Čech (...) Když jsem v šesti letech do školy nastupoval [do německé školy v Neratově], neuměl jsem německy [spisovně] ani slovo – doma jsme mluvili [místním německým] dialektem. (...) Celá třída se smála, když jsem něco řekl.“ (Jehlička – Marková 2015; srovnej též Kubišta 2008)

Vize ostré hranice mezi Čechy a Němci, jejímž prostřednictvím by zdejší obyvatelé nevyhovovali kategorii češství, je mimo jiné s ohledem na smíšené sňatky problematická. Ještě na začátku třicátých let byla běžná identifikace ve smyslu pojmu *Deutschböhme*, tedy vázaná k lokální variantě němčiny a konkrétnímu „českému“ území (Hoření 2024: 148-152; Seidl 2020: 21-25). S postupujícími meziválečnými lety přibývalo česko-německých nacionalistických tenzí a národní identita získávala na závažnosti (Eriksen 2012, Barth 1969). Zástupce nuceně vysídleného německého obyvatelstva zpětně líčí situaci po roce 1918 následovně:

„Krátkce po skončení války (...) začal národnostní tlak na německé obyvatelstvo. Na původně německém území se stala úředním jazykem čeština. (...) Těžkou ranou pro obyvatele bylo, když se v roce 1921 z bývalé dvoutrídní základní školy s 55 žáky stala jednotřídka.“ (Zerbs 1971: 9, 12)

Vzájemné tenze a střety vyvrcholily v roce 1938. Jejich součástí a událostí, k níž je ještě dlouho symbolicky odkazováno,² je i 25. září 1938, kdy henleinovci na Vrchní Orlici smrtelně zranili českého dozorce Josefa Navrátila (Trojan – Vaňourek 2010: 21).

Obr. 2: Školní rok 1922/23 na Vrchní orlici, soukromý archiv

² Nedaleko bývalé školy byl v roce 1946 vztyčen pomník s nápisem: „Zde byl v době zvýšeného ohrožení republiky dne 25.9.1938 ve věku 28 let německým vrahem zákeřně zastřelen JOSEF NAVRÁTIL doz. fin. stráže jako člen „Stráže obrany státu“. NEZAPOMÍNEJME!“

Vzhledem k tomu, že se několikrát politické a mocenské poměry a že zdejší historie má mnoho slepých míst, není snadné zpětně rekonstruovat, jak přesně jednotliví lidé jednali, jaké měli postoje a s kým se identifikovali. S jistotou lze říci, že postoje a identifikace místních nebyly zcela jednotné – přesto byl na místní obyvatelstvo po skončení 2. světové války uplatněn princip kolektivní viny. Závěr války a první poválečné týdny měly povahu přechodového (*liminálního*) času mezi rozpadem starého a ustavením nového systému. Ještě nefungovaly centralizované instituce státní moci; oblastí procházela sovětská armáda, propuštění vězni, zajatci a české partyzánské polovojenské jednotky, které ve jménu poválečné odplaty samy sebe ustavovaly do role soudních i represivních složek (Trojan – Vaňourek 2010: 223). Pro Vrchní Orlici k tomuto momentu nenacházíme téměř žádné podrobnější texty ani pamětnická vyprávění. Dne 26. května 1945 byl Revolučními gardami zavražděn Heinrich Pohl, Anna Pohl byla unesena a od té doby pohřešována, 7. června 1945 sovětsí vojáci zastřelili Antona a Franze Neumanovy, českou skupinou byl zavražděn Josef Jaschke, během trans-portu v srpnu 1946 zmizel Klemens Feichtinger (Trojan – Vaňourek 2010: 203-204; Zerbs 1971: 10).

Vedle mnoha tragických příběhů z okolních obcí (Neugebauer 2016: 50-55; Rolletschek –Knoblich n.d.: 5-6; Trojan – Vaňourek 2010: 201-204) najdeme i gesta lidskosti. Například výše zmíněný Rudolf Jehlička vypráví, jak on a jeho otec vyvázli z výprasku, po kterém několik “odsouzených” zemřelo. Měli štěstí na setkání s par-tyzánem, který je osobně neznal, ale když zjistil, že pochází ze stejného místa jako otec pana Jehličky, pomohl jim (Jehlička – Marková 2017; srovnej též Trojan – Vaňourek 2010: 201).

Po událostech, které byly pro místní komunitu v roce 1945 tragické, zůstávají fragmenty příběhů, některá jména, profese a původ vysídlených, data úmrtí, národní či státní příslušnosti vrahů několika místních obyvatel. Častěji známe souhrnná čísla než konkrétní podrobnosti jednotlivých osudů (Neugebauer 2016: 50-55; Trojan – Vaňourek 2010: 201-204). Ze sběrného střediska v Králíkách máme záznamy o 150 osobách pocházejících z Vrchní Orlice a organizované nuceně vysídlených³ do Německa v průběhu července a srpna 1946. Nevíme o tom, že by některé z místních rodin bylo například z důvodu smíšeného manželství umožněno zůstat v Československu (Dvořák 2012; Spurný 2011).

³ K problematice pojmu vysídlení/ odsun/ vyhnání viz například (Blažek – Zeman, 2013: 70-71; Staněk – von Arburg, 2005: 466-467).

Prázdnota vysídlené obce se s postupem času dále prohlubovala. Po státním převratu byla Vrchní Orlice zahrnuta do tzv. hraničního pásma, kam bylo možné vstoupit i kde bylo možné trvale přebývat, avšak výhradně „spolehlivým osobám“ se speciální povolenkou (Kovařík 2005: 686-687; Mašková 2015: 31). Zahájeno bylo cílené zalesňování a bourání budov vyhodnocených jako nevyhovující: na Vrchní Orlici byly v letech 1948–49 vydány demoliční výměry k likvidaci sedmnácti objektů (Burda – Rezková 2013: 105; Kovařík 2006: 66). V ohrožení byl i kostel sv. Jana Nepomuckého,⁴ neboť oficiální interpretace v církevních památkách spatřovala cizí a pro nové politické projekty nevhodnou německou katolickou kulturu (Brichová 2006), a nově příchozí osadníci se na původní stavby často dívali zejména pragmaticky – jako na snadno dostupný stavební materiál. Nepodařilo se nám najít informace, které by vysvětlovaly, proč při rozsáhlých demolicích kostel zůstal zachován. Vysvětlení by mohlo být podobné jako u Nanebevzetí Panny Marie v nedalekém Neratově – tedy že by bourání bylo nákladné a nebylo jednoznačnou prioritou, a/nebo že se v rozhodujícím okamžiku kostela někdo zastal.⁵

Poničen byl přilehlý hřbitovní areál, z krajiny zmizely některé drobné sakrální památky a kamenný most se sochou sv. Jana Nepomuckého (Mašková 2015: 36; Topinka 2005: 552-554; Zámečník 2003: 10). Lokální identita a sociokulturní paměť (Karlova 2013; 2014; Kreisslová – Nosková – Pavlásek 2023) se vytratily s původními obyvateli, kteří svou vazbu k místu ještě dlouho nesli s sebou. Vztah k symbolickému, pomyslnému domovu a touhu po návratu, který je v horizontu pozemského života spíše nepravděpodobný, ilustruje píseň *Mei Staadla* (též *Mei Därfli* nebo *Heimatlied*) opakovaná při vzpomínkových setkáních:

„Hluboko v údolí, mezi horami, leží můj milovaný, krásný domov. Zelené louky, zelená pole, obklopené zelenými lesy. (...) Dokud mé srdce ještě vřele bije, nezapomenu na tebe (...) jak krásně je po celém světě! Ale nejkrásnější je to doma v mém

⁴ Kostel křížového půdorysu z roku 1712 byl zasvěcen sv. Janu Nepomuckému. Za pozornost stojí, že k tomu došlo nejspíše několik let před Janovým blahorečením (Oppeltová 1993-1995; Přívratský 2014: 7-8; Staněk – von Arburg, 2005: 466-467; Zerbs 1971).

⁵ Demoliční výměr pro neratovský kostel byl vydán v roce 1960 a podruhé 1973. Díky zásahu památkářů byly peníze určené na demolici vyčerpány při přemístění zdejšího rokokového schodiště (Valenčík nedatováno).

*zeleném údolí Orlice. (...) až skončí krásný sen, pohřbí mě doma, blízko mých zelených hor, blízko mé vesničky."*⁶

A v podobném duchu se nese také sdělení z rozhovoru: „*Je to nádherná část země, ale válkou o hodně přišla. Moje rodina ztratila domov.*“ (P1)

Na Vrchní Orlici náhle vymizely několik staletí ustavované a žité hospodářské, přátelské i příbuzenské vazby (Topinka 2005: 536-585). Ztratila se lokální znalost krajiny a adaptivních, zejm. hospodářských strategií. Recyklace, bourání či присvojení původních domovů byly výraznou součástí poválečných změn a vedle prosté destrukce je lze chápat i jako akt nového prisvojování prostoru (Ćwiek-Rogalska 2020: 45).

„Patnáct kilometrů od hranic nemělo být nic, jako to bylo na jihu a na západě. Tak začali systematicky bourat ty domy, ty kvalitnější rozebírali na materiál. To mě jeden pamětník české respektive slovenské říkal, že v padesátém asi druhém roce bourali školu, že to rozebírali na cihly. No a ty výstavní domy teda zmizely. (...) Když postupně vyhnali Němce z druhé strany, z nynějšího Polska, tak přestali bourat a začali dosídlavat. Ale to už tady byly jenom malé chaloupky.“ (P2)

Zatímco města a průmyslové oblasti s početnější českou minoritou se zalidnily snáz, Vrchní Orlice s kopcovitou horskou polohou, méně úrodnou půdou a drsným podnebím atraktivní nebyla (Špačková 1981: 11; Topinka 2005: 536-585). Nově příchozí měli vysoce různorodé životní zkušenosti, zvyklosti a kompetence, což společně s poválečnými politikami, zahrnujícími například eliminaci vzniku potenciálně stmelujících náboženských komunit, komplikovalo naději na zakořenění v místě (Portmann – Pažout 2017: 91). Nejvíce domů bylo dosídleno Čechy z českých obcí v okolí – kolonizátoři přicházeli například z Pěčína a Kunvaldu, dále z kraje kolem Pardubic a Hradce Králové.

Početnou skupinou byli slovenští reemigranti z Rumunska, podle Marie Špačkové (1981: 9) byli zcela negramotní, závislí na sociální podpoře státu a nezůstali dlouho. Ještě před nimi bylo v září 1949 na Vrchní Orlici umístěno 86 uprchlíků z řecké občanské války. Přímou z lokality nám opět scházejí podrobná svědectví. V okolních obcích pověřenci Fondu národní obrany a

⁶ Autorem písně je Julius Pausewang (1859-1938) z Mladkova/ Wichstadtlu (Verein der Adlergebirgler bez vnočení). Náš překlad vychází z přepisu do spisovné němčiny, jehož autorem je Johannes Urner, amatérský historik z Bartošovic/ Batzdorfu. Audionahrávka například Wagner (2014).

Státních statků a lesů v září 1949 vysídlovali zbylé německé obyvatele, a to i ty „národně spolehlivé“ ze smíšených manželství, aby emigrantům – z nichž někteří už doslova stáli na zápraží (Burda – Rezková 2013: 100) – uvolnili místo. Krátce a neúspěšně potom existovalo řecké JZD s hospodářstvím v Trčkově, na Vrchní Orlici a v Červené Vodě.

„Oni to zaprvé se zvířatama neuměli, jako s tím zemědělstvím, protože byli tam z těch jejich pustin nebo i měst hodně. A za druhý pak tam je teplejc přeci jenom, tady byla zima, takže i pár domů shořelo, že si zatopili ohýnek, protože neuměli topit v kamnech. A když se to tam v Řecku pak uklidnilo, tak se jich většina odstěhovala zpátky, zůstalo jich pár, sem tam někdo.“ (P2)

Odliv nových, dosud nezakořeněných kolonizátorů vedle krachu řeckého družstva souvisel i s likvidací průmyslových závodů, po všech stránkách nedostatečnou infrastrukturou a zásobováním, výrazně klesající životní úrovni, narůstajícími sociálně patologickými jevy – a obecně s nenaplněnými nadějemi. Proklamace o podpoře pohraničí byly nejen v případě okresu Žamberk spíše symbolické (Topinka 2005: 99-105).

Na konci 60. let byl podle pamětníků v kostele sv. Jana Nepomuckého zachován interiér s převážně barokním vybavením. Dobovou atmosféru ilustruje fakt, že podíl na relativně dobrém stavu objektu měl kněz Josef Dostál. Ten byl v roce 1957 odsouzen za „sdružování proti republice“, po návratu z vězení nemohl vykonávat kněžské povolání, pracoval jako pomocný dělník a zedník a později složil i zednické zkoušky. Od roku 1968 mu bylo umožněno působit jako duchovní správce farnosti Rokytnice v Orlických horách, pod kterou patřila i Vrchní Orlice (Svědectví politických vězňů okresu Rychnov nad Kněžnou 1995: 59). Josef Dostál se zde kromě jiného snažil i opravovat svěřené památky: „*Jak já říkám, udržovat to v chátřání.*“ (P2) V encyklopedii z roku 1982 se sice stále píše o barokním inventáři (Poche 1982: 278), podle rozhovorů lze však usuzovat na náhlou změnu již na počátku 70. let. V této době už Josef Dostál neměl dost sil, přestal zde sloužit mše a budovu uzavřel, což paradoxně zrychlilo její destrukci. Kostel přitahoval vandaly, sběrače surovin i dobrodruhy – o nichž budeme ještě hovořit.

„Potom tam během půl roku člověk přijede a... Varhany rozlámány, naházený dole. V kostele krávy. Ty olověný píšťaly, zmačkaný, posbíraný, lavice roztrískaný, oltář roztrískaný. Prostě něco šílenýho.“ (P3)

Neúcta se zdá být symptomem místa, kterému schází péče a dohled, oficiálně deklarované a mnohými praktikované opozice proti víře a německým kořenům místa, ale i pragmatických „zlatokopeckých“ postojů. Vhodné je podotknout, že jak destrukce, tak i účelové rozkrádání patřily též k porevoluční době; výrazné byly zejména v 90. letech: *„Různý lidi, který si někde zjistili ten kostel a přijížděli. Třeba tam stála i hradecká nebo pražská značka na tom autě.“* (P4)

V šedesátých letech se – i přes opakované snahy státu tomu zabránit – prázdné domy na Vrchní Orlici stávaly víkendovými chalupami, provizorními ostrůvky domácí svobody a soukromého vlastnictví (Bělovský 2009: 439; Holý 2010: 157). Někteří chalupáři jsou citlivější ke specifickému geniu loci, a i pokud v lokalitě trvale nežijí, mohou se stát iniciátory a aktéry identifikačních procesů (Chromý 2003: 173; Schindler-Wisten 2017: 18). *„Já to беру trochu víc poslední dobou jako domov. Protože... Já tam jezdím od svých čtrnácti let.“* (P3) Někteří se ve svém víkendovém domově usazují dlouhodobě, někteří usilují o záchranu identitotvorných architektonicko-urbanistických prvků vysídlených lokalit.

„Já jsem (...) to tady znal, právě z trampování, a to místo mě tady vždycky oslovovalo. Nejenom, že to je opravdu romantický místo, prostředí, ale právě i jakoby duchovně, že jsem tady vždycky cítil tu atmosféru, ten klid a to, že tady je ta dobrá síla... Já jsem to tady průběžně ještě s jedním kamarádem, dokud jezdil do Bartošovic, opravoval. Ten byl Pražák. Jsme se to tady snažili zachránit, zasklívat okna, že jo, a podobně.“ (anonymizováno)

Záchranné projekty vyžadují spolupráci – často i s dlouhodobějšími rezidenty nebo třeba potomky vysídlených Němců (Cejplová – Šimáková 2021: 99-118). Až do roku 2020 opravy kostela probíhaly spíše svépomocí a z finančních darů české a německé veřejnosti, později se podařilo získat dotace. Od roku 2012 je kostel památkově chráněn, v roce 2021 byl převeden do vlastnictví Bartošovic v Orlických horách, zahájeny byly rozsáhlé sanační práce. Kostel si i po úpravách zachovává syrovou atmosféru, téměř postrádá vnitřní inventář. Hledání shody, jak by měl kostel vypadat a k čemu by měl sloužit, je v důsledku zapojení různých aktérů s různými prioritami poměrně náročné.

Obr. 3: Vrchní Orlice, kostel Sv. Jana Nepomuckého,
foto Barbora Motlová

Kapitolu uzavíráme čísly, která považujeme za přehlednou ukázkou fyzického vylidnění, ztráty lokální kultury i paměti Vrchní Orlice. V censu z roku 1930 měla vesnice 203 obyvatel. Podle dat z roku 2021 je v katastru Vrchní Orlice (ten je rozsáhlejší než někdejší obec) 19 rekreačních objektů, 3 obytné domy a 3 obyvatelé trvale hlášení v jednom z nich (Český statistický úřad 2021). Dle našeho součtu vycházejícího ze srovnání historických a současných map, je dnes na původních místech 11 objektů – chalupy, chaty a provozní stavby zemědělské usedlosti.⁷ Pozorování i data z rozhovorů k roku 2024 potvrzují tři stálé obyvatele a několik chalupářů (P8). Lokalita je dnes zejména rekreační a oficiálně patří k obci Bartošovice v Orlických horách. Schází tu zázemí, služby, pracovní příležitosti. Kostel je volně přístupný, slouží občasným obecním a kulturním událostem, nárazově se tu pořádají svatby. Na projektech kolem kostela se vedle obce Bartošovice podílí několik jednotlivců a občanských iniciativ, zejména Sdružení Neratov – Kopeček.

⁷ Nutné bylo přesné vytyčení hranice mezi Vrchní Orlicí a sousedním Hadincem. Ve spolupráci s německým amatérským historikem jsme podle Císařských povinných otisků stabilního katastru (1840) a dalších historických map odvodily, že onou hranicí je stará obchodní cesta z Neratova do Rokytnice v Orlických horách, dnes na mapě značená jako modrá turistická stezka.

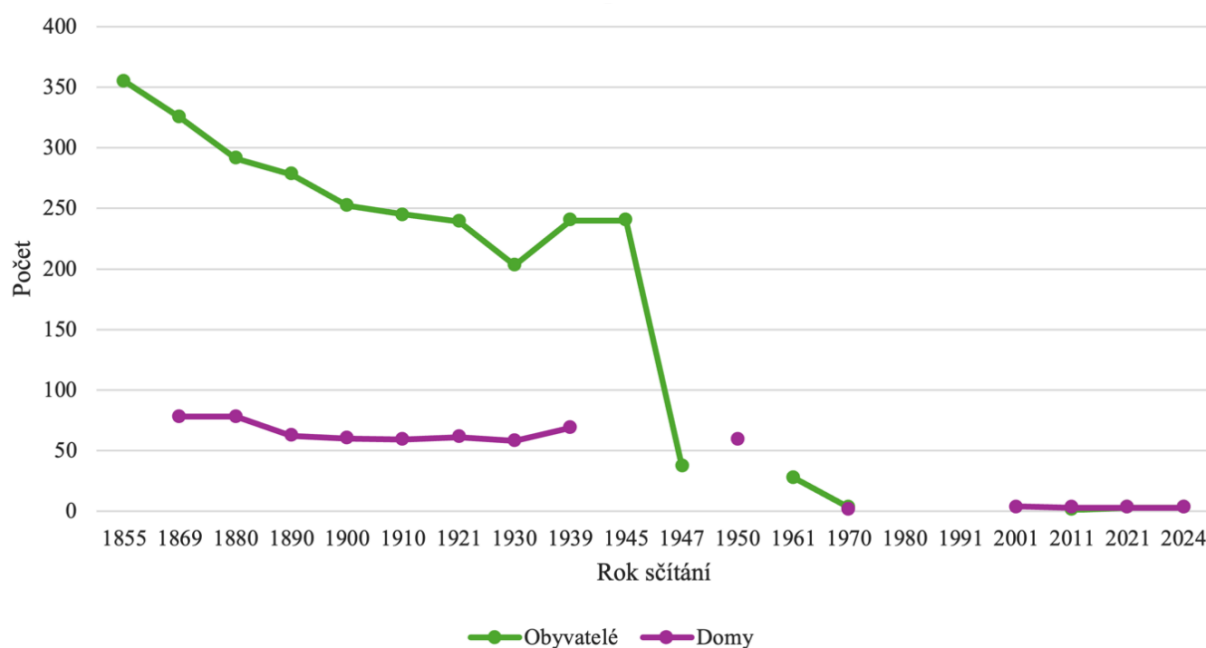
Dlouhodobě tu působila komunita Chemin Neuf. Společným cílem je kulturní, duchovní a občanský život, shoda o konkrétních cestách přitom není samozřejmá.

S ohledem na sekularizaci společnosti, absenci místní komunity, komplikovanou dopravní dostupnost i blízkost atraktivního neratovského kostela, je zřejmé, že stavba své původní církevní a komunitní funkce již naplňovat nebude. Cílem širšího projektu, z něhož tento text vychází, byly proto otázky po symbolice a možnostech redefinice dnes „prázdného“ sakrálního objektu (Motlová [připravováno – diplomová práce]). Neplánovaně nás přivedly ke zvláštním a neuspořádaným příběhům, které tematizují prázdnotu a devastaci místa – a právě na ty cílíme v následujících řádcích.

Rok sčítání	1850	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1939	1945	1947	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011	2021	2024
Počet obyvatel	355	325	291	278	252	245	239	203	240	240	37	.	28	3	.	.	.	1	3	3
Katolické vyznání			.			245	239	202				.	.							
Německá jazyková/ národní identita			279			226	224	193				.	.							
Počet domů		78	78	62	60	59	61	58				59	.	1	.	.	4	3	3	3

Liminalita očima turistů a místních

Genius loci (Norberg-Schulz:1994) Vrchní Orlice je fascinující i znepokojivý zároveň. Kostel a pozůstatky dalších staveb napovídají, že „prázdné“ místo bývalo přisvojeno lidmi. Čitelnost dalších indicií, které to potvrzují, velmi závisí na všímavosti pozorovatele:

Tabulka a graf 1: Vývoj počtu obyvatel a domů na Vrchní Orlici⁸

⁸ Statistická data Vrchní Orlice uvádíme bez sousedního Hadince/ Otendorfu. Vycházíme z těchto zdrojů: Zevrubný popis rozdělení země království Českého 1855: 259; Seznam míst v království Českém 1878: 426;

Special-Orts-Repertorium von Böhmen 1885: 570; Statistický lexikon obcí v Čechách 1920: 129; Statistický lexikon obcí v zemi České 1930: 398.; Český statistický úřad 2011; Český statistický úřad 2021; rozhovor se starostou Bartošovic). Friedrich Zerbs (1971: 13) uvádí součty z let 1939, 1945, 1947. Z důvodu absence jiných zdrojů je přejímáme, považujeme je však za nepravděpodobně vysoké (1971: 13). Údaje o náboženském vyznání jsou dostupné jen v některých letech. Pokud zdroj místo čísla zapisuje tečku (označující, že údaj není k dispozici), přejímáme ji. Kategorie jazykové a národní identity jsou v jednotlivých censech definovány různě:

1880: Jazyk v obcování příslušného obyvatelstva: 279 německý, 1 čechoslovenský

1910: Státní příslušníci dle obcovací řeči: 226 německé, 0 česko-mor.-slovácké, 0 jiné. Cizozemci: 19

1913: Obcovací řeč: 285 německá, 0 česká

1921: Národnost čechoslovenských státních příslušníků: 1 čechoslovenská, 224 německá. Cizozemci: 14

1930: Národnost čsl. státních příslušníků: 1 čechoslovenská, 193 německá. Cizozemci: 9

1945: V obci má být nespecifikovaný počet zahraničních dělníků, kteří nejsou započítáni do celkového čísla (Zerbs 1971: 13)

uprostřed luk jsou stromořadí kdysi vysázená na hranicích zemědělských pozemků a zídky z kamenů, které zemědělci vynosili z polí. Ve smrkovém lese zjara kvetou ovocné stromy.

Z pohledu výletníků bývá místo vnímáno jako *nádherné, magické, se silnou a fascinující duchovní atmosférou*. V kontrastu vůči nedalekému, atraktivnímu Neratovu *turisté*⁹ často akcentují zdejší klid, ticho, prostotu. Typické je pozitivní vyznění: „*Cítím zde klid a naději*.“ (zápis v návštěvní knize 25. 8. 2024), „*Krásný kostel, surová ale milá atmosféra, autentický a plný energie. Děkuje za to, že je otevřený*.“ (zápis 3. 5. 2024) Mnozí deklarují osobní citovou náklonnost, opakovaně se vracejí, v podstatě vždy se přitom jedná o série *chvilkových návštěv*. Explicitní odkazy k problematické minulosti se v tomto kontextu objevují zřídka a spíše v druhém plánu: „*Jsi svědek těžkých časů*.“ (nedatovaný zápis z 9. nebo 10. 8. 2024) Přesto lze předpokládat, že prázdnota po scházející vesnici, ač obvykle neverbalizovaná, má na síle genia loci podíl. Temné, děsivé stránky příběhu se někdy stávají hlavním námětem *mediálních článků* – mnohdy jsou spíše nejasně tušeny, domýšleny, či pro potřebu textů o Vrchní Orlici přejímány z dějin okolních obcí a širšího regionu (Záleský 2017; Koutek 2023). Syrová a romantická atmosféra přitahuje fotografy, filmaře (Strach 2018; Menzel 2006) i další tvůrce (Píša 2022; Tylšová 2022).

I lidé, kteří mají k místu silnou a dlouhodobou *osobní vazbu*, v rozhovorech pomocí různých obrazů odkazovali k *působivé atmosféře*: P4 říká, že „*člověku naskočí husí kůže*“, P3 mluví o zázraku: „*Tam toho anděla slyšíte*,“ P5 o existenciálních otázkách: „*Přemýšlej o životě. Tam člověk nemůže lhát*.“ Někteří k místu přistupují pragmaticky a se značnou dávkou všední samozřejmosti, i u nich je zřejmá úcta projevující se třeba nespokojeností s turisty, kteří k místu nemají respekt (zejména P10, P11).

Ve snaze popsat atmosféru detailněji bylo různými způsoby formulováno *spojení protikladů*: zvuky přírody slyšitelné díky tichu, naslouchání tichu, kostel/ domov bez lidí, destrukce krásy, velikost a intimita, beznaděj a naděje, ponuro a vřelost/ bezpečí, smutek a krása (P2, P4, P7, P8, P10, P12, P13). Všichni nějakým způsobem tematizovali *prázdnotu*: „*[mou první asociací je] vysídlení nebo pustina*“ (P12); „*nemůže ožít, když tady nikdo nežije*“ (P9); „*klidný místo, na kterém se dá přemýšlet*“ (P7);

⁹ Na základě obsahové analýzy návštěvní knihy v kostele (analyzováno v rozmezí leden-srpen 2024), srovnáváno s náhodnými setkáními a rozhovory s turisty. Jsme si vědomi toho, že takto lze obsáhnout spíše pozitivní zpětnou vazbu.

„Nostalgie těch minulých časů, je to spojené s takovým očekáváním, co bude dál, protože tam žili lidi. A ta vesnice byla velká, měla školu, hospodu všechno. A pak přišel zlej čas, kdy ty lidi vyhnali a na té Vrchní Orlici to bylo škaredý a potom na základě toho přišla ta daň za nenávisť. (...) To místo přestalo žít. Stalo se nějak jako pustinou, ale přesto neztratilo krásu.“
(P10)

Při snaze o interpretaci a nalezení zastřešujících kategorií se nabízí tyto vnitřně rozporné teze propojit s konceptem *liminality* (*prahovosti*). Pojem Victora W. Turnera označuje přechodový moment transformace mezi dvěma stavy. Je to čas a prostor, který se vymyká normálním pravidlům a zkušenostem. Liminalita otevírá možnosti, které v běžném režimu nejsou vzájemně slučitelné; je příležitostí k tvoření i destrukci; bývá krátkým chaotickým momentem, který všednímu životu poskytuje nové impulzy, možnost odstupu, reflexe a změny (Karlová 2024; Turner 1979: 465–469; Turner 1967: 93–111). Jako dynamický protipól všednosti, řádu a společenské struktury, je liminalita významným aspektem lidských životů. Dlouhodobý život v nejednoznačnosti a chaosu je ale problematický – a zde tušíme rozdíl mezi perspektivou *turistů*, které prázdnota Vrchní Orlice příjemně fascinuje, a „*místních*“, kteří se nějakým způsobem pokoušejí ji včlenit do svých všedních životů.

Na tomto místě připojujeme báseň Jana Píшы *Kostel na Vrchní Orlici*.¹⁰ Již delší dobu je vystavena v interiéru kostela a zdá se (nám) být shrnutím jak liminální atmosféry, tak úvah, které budou v textu teprve následovat:

*„V místech,
kde umírají hroby
a chromý kostel o kaštanové holi
hlídá údolí,
v tom tichu tak hlubokém,
jako když padá mokrý sníh,
/jako když náhle umře táta/*

¹⁰ V poznámce o vzniku je uvedeno 12. července 1995 – Vrchní Orlice. Báseň (Píša 2022) i její audionahrávka (Orozovič 2021) jsou dostupné též on-line. Jan Píša je pedagog, básník, malíř, ilustrátor, iniciátor společenského života na Vrchní Orlici (výstavy *Mezi horama* apod.).

*hledíš tu do oken,
za kterými se už nerozsvítí,
protože někdo kdysi zpych
a nechal uschnout svatojánské kvítí.*

*Zůstaly tu jen lavice a na zdi obrys kazatelny
a němé hrdlo zvonice
a výčitka,
že nebyls věrný.*

*Je dobře tady zastavit se.
Tady je dobře představit se
a...*

*Prázdná deska na oltáři
a skoby po křížové cestě
Pomohou.*

Obr. 4: Vrchní Orlice, kostel Sv. Jana Nepomuckého, foto Barbora Motlová

Hauntologie

Liminalita je důležitým motivem řady studií o pohraničních, vysídlených a transformujících se skupinách a lokalitách (Hoření 2024; Metyková – Vacková 2024: 141-142; Wyss 2023; Ćwiek-Rogalska 2020). Některé texty o regionech, které prošly radikálními a nucenými demografickými proměnami, pak motiv liminality s odkazem na Jascquese Derridu zasazují do širšího interpretačního rámce *strašidelné krajiny* (*haunted landscape*) (Hoření 2024; Ćwiek-Rogalska 2020; del Pilar Blanco – Peeren 2013; Derrida 1993). Společným rysem vysídlených míst je *pochybnost či krize vnímání* způsobená rozporem, mezi tím, co lze sledovat, a co (znepokojivého) lze tušit, nebo cítit, aniž by se to dalo přímo zahlédnout. Tyto zkušenosti přitom bývá obtížné konkrétněji pojmenovat. Liminální charakter krize vnímání zároveň navozuje otazníky i kolem jinak běžných a neproblematických věcí.

V případě vysídleného pohraničí se typicky vynořují motivy *neukončenosti kdysi fungujících, násilně přerušovaných procesů* (Ćwiek-Rogalska 2020: 29; del Pilar Blanco 2012: 1-29), jichž bylo možné si všimnout již ve výše uvedených citacích. Mluvčí se na mnoha místech explicitně dotýkali znepokojivých tónů zdejší atmosféry: „*smutná krajina*“ (P13);

„*na člověka dejchne – taková tajemná minulosť. A nikdo neřekne, neobjasní tu minulosť, je to jenom prítomnosť, bohužel, no. Ale možná, že ono je to lepší, pretože akorát vidíme, čo vidíme. A možná, že čo chceme vidieť.*“ (P6)

Zde chceme zdůraznit, že mluvčí obtížně hledali vyjádření ambivalentních emocí (srdečnosti a znepokojení, důvěrně známého a prázdných míst paměti s tušenou obtížnou minulostí). „*Kdo je vnímavej, tak to cítí. Treba ne přímo... Jako co se tam dělo.*“ (P4) „*Je cítit, jak lidi odešli, a potom šla historie svojí nějakou cestou.*“ (P7)

Ve vysídlené, několikrát neúspěšně dosidlované a mocensky nestabilní oblasti jsou dnes mnohé informace nedostupné. Pamětníci zmizeli, dokumenty jsou ztracené či zlomkovité. Některé příběhy poměrně dlouho latentně existovaly, ale z nějakého důvodu jim nebyla věnována pozornost, nebo se dokonce zdálo lepší je záměrně zapomenout, a tak se nestaly součástí sdílených narativů. Dnes, s odstupem mnoha desetiletí, jsou obvykle zcela ztraceny.

„*Jednou jsme jako chtěli [jet na Vrchní Orlici], jako s maminkou, že jo, a ona říká: ‚Děti, jedte si tam sami, já jsem*

tam nezažila nic hezkýho, já na to nemám hezký vzpomínky. ‘Ta tam byla s námi jednou, dvakrát.’ (P6)

Koncept hauntologie je zajímavý tím, že obrací pozornost vůči méně obvyklým perspektivám a „vyprávěním, která nejsou v hlavním proudu“ (Ćwiek-Rogalska 2020: 28). Při snaze porozumět lokální identitě, atmosféře a přemýšlet o budoucnosti místa jsme se spíše okrajově, nicméně opakovaně setkávaly s nesusoudnými a útržkovitými příběhy, které zpracovávají téma prázdnoty a devastace. Od odsunu uplynulo téměř osmdesát let, jeho důsledky jsou v jednotlivých vysídlených lokalitách různě závažné a silné, jednotlivá místa se z „prázdnoty“ vyvazují různými způsoby a s různou mírou úspěšnosti (Hoření 2024: 152-155; Ćwiek-Rogalska 2020: 28). V případě Vrchní Orlice považujeme vztah mezi obtížnou minulostí, náhodnou nebo záměrnou ztrátou paměti (Łukianow 2023: 400-401; Connerton 2008) a přetrvávající znepokojivou prázdnotou za dosud silný a zřetelný, ač nikoli nutně fixní.

„Mýty“: adoptovat místo i se znepokojivou prázdnotou

Společným rysem příběhů, které jsme slyšely, je vzájemné prolínání individuální a skupinové paměti na pomezí bílých, nezaplněných míst obtížné minulosti. Ústředními motivy jsou prázdnota a destrukce, přičemž jejich původci bývají neviditelní. Setkáváme se buď s pasivními vyjádřeními jako „[může za to] nezáměr okolí“ (P1), „to se postupem času všechno rozkradlo“ (P8), nebo s postavami, které odpovídají spíše přízrakům než skutečným lidem: jsou to anonymní sběrači surovin a vandalové, pionýři, pracovníci Jednotného zemědělského družstva, zlatokopové a lovci pokladů, vojáci, satanisté, trampové, chalupáři, Poláci, Rusové, Sověti, Romové – kteří postrádají jména i osobní rysy, zanechají po sobě zkázu a poté navždy zmizí z dohledu (srovnej též Burda – Rezková 2013: 70). Všechny příběhy, které jsme slyšely, paralelně řeší stejné otázky prázdnoty a devastace, odkazují k různým (i vícenásobným) vysvětlením a odpovědím na to, kdo nese odpovědnost.

„Tady v hospodě se chlubili ty traktoristi, tehdejší, u státního statku, co tam vyváděli. (...) jak tam běhali po kostele v těch farářových hábitech různých a podobně. A honili se po kostele a strašili lidi, když tam někdo přišel. A traktoristi, jak na sebe pískali na poli, když projížděli pole a louky, tak na sebe troubili píšťalama z varhan. (...) Jednu sochu nějaký vandal hodil do řeky, (...) v Niemojówě v Polsku, mají ji tam v kostele, jako posvátnou panu Marii, že připlavala po řece. To mě říkal tamější pan kostelník, ukazoval mně ji.“ (P2)

Následující mluvčí destrukci kostela datuje do 70. let, na doplňkovou otázku po konkrétních aktérech ji také připisuje na vrub JZD a navazuje vyprávěním několika dalších příběhů. Vzhledem k relativně nedávnému datu i malé populaci, by zjistit konkrétnější informace o místních traktoristech nemuselo být nemožné. Zdá se, že tato „prázdná plocha“ patří k těm záměrně zapomínaným.

Charakteristické jsou absurdní a strašidelné, téměř hororové motivy. Koncepty liminality a hauntologie umožňují zdůraznit fakt, že příběhy překračují hranice normálního a přijatelného: scéna jako celek i dílčí kulisy a události se vymykají všedním zkušenostem. Dochází ke konfrontaci závažných pravidel, k nimž se obvykle váží silné emoce i sankce. Samotný děj se odehrává v náznacích, zprostředkovaně, se značnou dávkou nejednoznačnosti.

„Někdo tam, jako nějaký vandal, uřezal všechny železa na křížích. Tam jsou podstavce, ale prostě sběr železa se provedl i na tom hřbitově. I když jako pro všechny lidi všech barev pleti pohřebiště bylo posvátné místo. A tam to vzali, prostě.“ (P6)

„Pak tam ještě dál další roky jezdili dobrodruzi neboli zloději. Hledači pokladů, kteří tam kopali, ale oni vykopávali u těch náhrobků a u těch hrobů a hrobek i ty mrtvý. Já jsem tam kolikrát musel kosti lidský naházet zpátky... A hledali zlato, nebo nějaké peníze, nebo hledali nějaké šperky, které se dávaly těm mrtvým do hrobů. To bylo hrozný. Potom tam začali krást i náhrobky, i pískovec, i mramor, ty desky...“ (P3)

Mluvčí na základě znepokojivých indicií prázdnoty a destrukce odhaduje, co se přihodilo. Příběhy, v nichž se s destruktořem přímo osobně setkává, jsou výjimečné. V takových případech se jedná o anonymní postavu, která nemluví, na okamžik se objeví v jakémsi hororovém kontextu a zanechá po sobě spoušť. *„Když vejdete do kostela, tak po pravý straně je takovej trojhrob. (...) a normálně ten hrob byl otevřený a z toho hrobu koukal chlap. To jsem viděla, (...) všechno vyházený.“ (P4)*

Podobné příběhy jsou četnější, a spíš, než že by se jednalo o vzájemné předávání narativu, reflektují osobní zkušenost se strašidelným místem:

„[v kostele] jsou dvě hrobky, ty byly kolikrát otevřené. A my jsme to vždycky zakrývali tou deskou. Zase byla ta deska odstrčená, kopáno tam. A nějaké ostatky, bylo tam pár kostí, jinak nic, to bylo zasypané hlínou, že jo, a možná ty kosti nebyly ani z těch hrobek, že to tam

někdo naházel. Hledači pokladů kopali okolo. Na hřbitově přímo ne, kopali v kostele.“ (P2)

Neidentifikovaly jsme žádný narativ, který by byl výrazně veřejně sdílen. Část příběhů je přijímána obecněji: ten o zaměstnancích JZD (P2, P3, P4), zlatokopech a sběračích surovin (P2, P3, P4, P6, P8, P13). Mezi běžnější se aktuálně dostává také tento:

„Krásný varhany, který měly certifikát, že nebudou zrekvírovaný ani pro válečný účely, přečkaly válku. A pak si tam hráli pionýři na dobývání hradu a zvítězili a zapíchali píšťaly do louky, sochy naházeli do potoka.“ (P10)

V případech, kdy destruktoři nabývají nějaké konkrétnější charakteristiky, jsou to vždy rysy „těch druhých“, se kterými „my“ nemáme nic společného. Množství jedinečných variant s různými ztvárněními viníků zkázy je přitom poměrně široké:

„Kolikrát jsi vyháněl tam odsad' cikány, nebo házeli z věže, házeli prkna z krovu. To bylo hrozný.“ (P4)

„Poláci to tam rozkrádali. To není tak dlouho, co ukradli sloupy.“ (P13)

„Škola ještě stála, než přišli Rusáci, tak ti to prostě dorozbořili. Sháněli materiál.“ (P5)

„Přijdeme do kostela. Tam vohniště. Zabitej králík. Normálně tam pořádali nějaký satanistické rituál.“ (P3) „Černý svíčky a podrobný věci. Takový různý symboly. Nějaká lebka byla vyleptaná na nějakou... takový různý symboly. To tam nechali.“ (P2)

Postavy trampů, dobrodruhů, chalupářů – a obecně „místních“ lidí jsou v příbězích ambivalentní. Někdy zastávají roli ochránců, jindy ničitelů; někdy jsou použity k popisu vlastní role, jindy jako ostré vymezení vůči „těm druhým“, kteří postrádají vazbu na místo a se kterými mluvčí nemá nic společného:

„Jeden chalupář to [malované desky při rekonstrukci demontované z interiéru kostela] schoval tam do chalupy na půdu a pak mně to dal, že to tam můžeme dát zpátky.“ (P2)

„Hodně toho, těch drobných věcí, ukradli chalupáři. Ledaskde v chalupě potkáte takový ty litinový kříže, že jo, z hrobu, nebo z božích muk někde v polích, [dále vyjmenovává konkrétní části vnitřního vybavení kostela]. A oni pak řeknou to jsme někde našli.“
(anonymizováno)

„Traktoristi mu tam vozili pomníky ze hřbitovů, náhrobky.“
(anonymizováno)

Příběhy je i po doplňkových otázkách obtížné datovat, nikdy jsme se nedostaly blíže než k odhadu desetiletí. Vyprávění vyplňují minulost od konce války až po začátek 21. století, mnohdy se pohybují na hraně paměti a zapomnění: mnohé mají možnou či vysoce pravděpodobnou vazbu na konkrétní dějinné události. Vždy přitom z nějakého důvodu postrádáme možnost ji ověřit. Přímá svědectví jsou spíše ojedinělá, bezprostřední účastníci již mnohdy nežijí. Proces zapomínání do velké míry souvisí s pohnutou historií místa, v některých případech je záměrný (Łukianow 2023: 400-401; Connerton 2008): *„Je to hodně živý, nemůžu říct jména.“* (anonymizováno).

Dále se na něm podílejí spíše náhodné okolnosti: díky kontaktům současných a vysídlených „místních“ vznikla a donedávna zde byla k dispozici kronika se jmény původních obyvatel Vrchní Orlice a chronologicky seřazenými fotografiemi. Aktuálně se nedaří ji dohledat, což opět zvětšuje prázdná místa lokální historie. *„Udělalí nám kroniku. Jenomže, my jsme ji někomu půjčili a nevíme komu. No, strašná škoda. (...) Ani si nemůžeme vzpomenout, jak se jmenovali, ti Němci.“* (anonymizováno)

Nezpochybňujeme divokost událostí, které se v pohraničí děly. Podobně jako v případě kostela v Neratově – kde lze na základě více zdrojů (například Oppeltová 2004; Galle 2018; Neugebauer 2018; Neugebauer 2016: 50) se značnou jistotou říci, že 10. května 1945 voják v sovětské uniformě kostel zasáhl střelou z pancéřové pěsti a způsobil tak požár střechy – není z dnešního pohledu zcela zásadní historická přesnost příběhu. Jde spíše o ritualizovaný způsob vyprávění, který interpretuje historický příběh a současnou povahu místa.

S vědomím určitých limitů tyto příběhy označujeme za „mýty“ ve smyslu identitotvorných, ústně tradovaných vyprávění, která umožňují propojit minulost se současností, nějakým způsobem se dotýkají i času a událostí, které se pohybují za hranou osobní a běžné lidské zkušenosti. Zdejší příběhy jsou zlomkovité, s nepříliš dávnou datací, jejich skupinové sdílení je přinejmenším doposud velmi limitováno. Nesplňují obvyklé rysy městských legend nebo mýtů (*modern legend, urban myth*) (zápleтка, struktura, distance mluvčího od příběhu, lidová tradice), ale například dotykem s nevšedností se jim podobají (Janeček 2020; Brunvald 1981). Na tomto místě chceme zejména zdůraznit,

že způsob, jakým v tomto textu s pojmem „*mýtus*“ pracujeme, nevyhovuje většině klasických antropologických výkladů. Považujeme ho za vhodný pro pojmenování tvořivého balancování na pomezí vzájemně neoddělitelné „objektivní“ reality a „vyprávění/ fikce“, které umožňuje přiblížit se tomu, „*co je ve skutečnosti podstatné*“ (Boskovic 2018: 134; Ricceur 1981: 281-296).

„*Mýty*“ o Vrchní Orlici překlenují prázdná a problematická místa, zasazují osobní zkušenost a paměť do širšího kontextu (Łukianow 2023: 399) a umožňují vypořádat se přijatelným způsobem s minulostí (Metyková – Vacková 2024: 137-138; Holý 2010: 117-138; Weinstock 2004). Zdá se, že teprve zpracováním, jakýmsi zarámováním do širšího srozumitelného celku světa a dějin se liminalita strašidelné krajiny stává snesitelnou pro všednodenní život.

„*Mýty*“ vytyčují okruh lidí, kteří bez ohledu na to, že jejich rodiny pocházejí z různých prostředí, nyní patří k Vrchní Orlici. Výrazným motivem je kontrast „*nás*“, kteří vůči místu **cítíme závazek a věnujeme mu péči** (přičemž žádoucí cíle a formy této péče se mohou ve vizích jednotlivců různit), a „*těch druhých*“, kteří zcela nevidění nebo ve stereotypní anonymitě způsobují rozklad řádu a krásy. V našem případě nevidíme vznik soudržné skupiny. Spíše ustavení mnoha dílčích, individuálních vztahů k lokalitě. Vhodné je zmínit, že se vztah k Vrchní Orlici málokdy zakládá jako cílené a vědomé rozhodnutí, sledovaly jsme spíše, jak lidé přijímají shodu životních náhod, které je k místu přivedly.

Zdá se být příznačné, že zatímco P1 jako potomek vysídlených původních obyvatel blízkého Neratova navrhuje více péče a obnovu, zřejmě v duchu předválečných vizuálních forem – a obecně více mluví o ztrátě, ostatní na otázky po udržitelné budoucnosti a ne/vhodných redefinicích funkcí kostela odpovídají ve smyslu místo je v pořádku – a kromě nezbytných oprav by bylo vhodnější vyhnout se velkým změnám. „*Myslím si, že teď je to v nejlepším stavu, v jakém by to mohlo být.*“ (P7) Lokalita se pro ně stává *adoptovaným dědictvím* (*adopted heritage*) (Hoření 2024: 167; Kurpiel – Maniak 2024; Ćwiek-Rogalska 2020). Ustavuje se vztah emoční blízkosti, v principu podobný příbuzenským vazbám, které v případě Vrchní Orlice vznikají mezi lidmi a materiálním světem. Přestože v důsledku razantních místních proměn *není po kom dědit*, přestože si kdysi byli cizí, kostel se svérázným, liminálním geniem loci se v procesu osvojování stává součástí současných životů a identit (Kurpiel – Maniak 2024).

„*Není od koho dědit, že jo. Protože ti, co to postavili a co se tam denně modlili, no tak ti odešly někam pryč. A teď si to v podstatě našlo nějaký jiný lidi. No jako je to dědictví po nich, ale osobně je nikdo nezná.*“ (P7)

Navzdory „strašidelné“ krajině a v souladu s ní, jsou ustavovány vztahy blízkosti a přináležení.

Závěr

Studie primárně založená na kvalitativních polostrukturovaných rozhovorech vedených s lidmi, kteří žijí v lokalitě zaniklé Hohen Erlitz (Vrchní Orlice) a/nebo jsou s ní svázáni svým původem či participací, se snaží shrnout současné „mýty“ tematizující svérázný *genius loci*, prázdnotu a devastaci – a porozumět jim. Při srovnání s odbornou literaturou byly při interpretaci vytvořených dat použity koncepty prahovosti (*liminality*), strašidelné krajiny (*haunted landscape*) a adoptovaného dědictví (*adopted heritage*).

S pojmem „mýtus“ pracujeme mimo klasické antropologické rámce, ač zčásti s odkazem k nim. Používáme ho k pojmenování tvořivého balancování na horizontu osobní a skupinové zkušenosti. „Mýty“ o Vrchní Orlici ošetřují bílá místa paměti, umožňují vyrovnat se s obtížnou minulostí, jsou prostředkem vyjasňování identit a přisvojování místa. V rámci dostupných osobních vzpomínek a skupinových pamětí je možné se jejich prostřednictvím osobitými způsoby dotýkat vlastní přítomnosti v místě a ustavovat různé podoby blízkosti a přináležení k němu. „Mýty“ umožňují klást a zodpovídat zásadní životní otázky, propojit známé a neznámé do srozumitelného celku.

Pozůstatky domů a „prázdný“ kostel sv. Jana Nepomuckého narušují „obyčejnou“ neproblematickou přítomnost: jako memento zaniklé obce překračují časové hranice a vybízí k novému přemýšlení o minulosti a přítomnosti i k hledání a dotváření mostů mezi nimi. Tyto procesy interpretace historie pochopitelně mají zahrnovat pátrání po pravdě, neobejdou se však ani bez kreativních aspektů. V našem případě se to týká jak „mýtických“ vyprávění, tak péče o kostel a jeho okolí, kde se nabízí volba mezi tendencí památku „vyčistit“ a podrobit konkrétnímu interpretačnímu kódování – nebo naopak ponechat prostor „přízrakům minulosti“ (Sterling 2021).

Některá místa Sudet a pohraničí se z problematického dědictví minulosti relativně úspěšně vyvazují, což nutně neznamená, že by v nich nemohl i nadále přetrvávat narativ o liminální, opuštěné a strašidelné krajině. Na základě svého kontaktu s Vrchní Orlicí si tróufáme tvrdit, že zde je „strašidelná“ liminalita v narativech i praktických životních podmínkách

Obr. 5: Světýlka 2023, koncert v interiéru kostela, foto Barbora Motlová

přítomna velice silně. Místo nemá kontinuitu, paměť, komunitu, služby, pracovní příležitosti, zázemí. Vrchní Orlice není zapomenuta ani zcela opuštěna, má mnoho platonických příznivců a hrstku „adoptivních dědiců” s dlouhodobým zájmem či odhodláním. „*Mýty*” považujeme za součást pomalých transformačních procesů; pro „adoptivní dědice” jsou možnosti, jak se přijatelným způsobem vypořádat s přítomností příznaků diskontinuitní minulosti a vystoupit z liminality do struktur přijatelných pro všední život.

Únor 2025

Zdroje

- Barth, Fredrik. 1969 (1998). *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organization of Culture Difference*. Long Grove: Waveland Press.
- Bělovský, Petr. 2009. Občanské právo. In: *Komunistické právo v Československu*. [2024-07-25] Dostupné z: http://www.komunistickepravo.cz/kapitoly/15_425-462_komunistickepravo-cz_Belovsky_Obcanske-pravo.pdf.
- Blažek, Petr – Zeman, Pavel. 2013. Nechat mluvit fakta. S historikem Tomášem Staňkem o nuceném vysídlení Němců z Československa a studiu dějin česko-německých vztahů. *Paměť a dějiny* VII. Ústav pro studium totalitních režimů České republiky. [2024-10-17] Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1302/063-074.pdf>
- Boskovic, Aleksandar. 2018. “Anthropological Perspectives on Myth”. *Anuário Antropológico* 25 (1):103-44. <https://periodicos.unb.br/index.php/anuarioantropologico/article/view/6767/7424>
- Brichová, Alena. 2006. *Poutnictví a náboženská úcta v Orlických horách a Podorlicku*. Diplomová. Brno: Masarykova univerzita v Brně. [2024-10-29]. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/slbs6/diplomka.pdf>.
- Brunvand, Jan Harold. 2003 (1981). *The Vanishing Hitchhiker: American Urban Legends and Their Meanings*. New York: Norton.
- Burda, František - Rezková, Pavlína. 2013. *Kulturní proměny údolí Erlitztal*. Hradec Králové: Katedra kulturních a náboženských studií PedF UHK.
- Cejplová, Irena - Šimáková, Andrea, 2021. Regionální identita a její význam pro zachování hmotného kulturního dědictví v pohraničním prostoru. [2024-07-25]. *Historická sociologie* 13. Dostupné z: <https://doi.org/10.14712/23363525.2021.6>.
- Chromý, Pavel. 2003. Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů? In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds): *Geografie na cestách poznání*. Praha: UK PřF KSGRR.
- Císařské povinné otisky stabilního katastru 1: 2880 Čechy*. 1840. Geoportál ČÚZK. [2024-08-20]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_8850-1_1
- Connerton, Paul. 2008. Seven types of forgetting. *Memory Studies* 1 [2024-11-27]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1750698007083889>

- Ćwiek-Rogalska, Karolina. 2020. "It's scary here." Haunted landscape as a research tool to look into post-expulsion landscapes. *Polish Journal of Landscape Studies* 3. [2024-11-27]. Dostupné z: doi.org/10.14746/pls.2020.6.2
- Ćwiek-Rogalska, Karolina. 2020. Powierzchniowa poniemieckość. O reportażu Karoliny Kuszyk. *Kultura Liberalna* 578. [2024-11-27]. Dostupné z: <https://kulturaliberalna.pl/2020/02/04/ziemie-odzyskane-raportaz-karoliny-kuszyk/>
- del Pilar Blanco, María – Peeren, Esther (eds.). 2010. *The Spectralities Reader: Ghosts and Haunting in Contemporary Cultural Theory*. London: Bloomsbury.
- del Pilar Blanco, María del. 2012. *Ghost-Watching American Modernity: Haunting, Landscape, and the Hemispheric Imagination*. [2024-11-27]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt13x0d1w>
- Derrida, Jacques. 2006 (1993). *Spectres de Marx: l'état de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*. Paris: Galilée.
- Dvořák, Tomáš. 2012. *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa*. Brno: Matice moravská.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2012. *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hendrych, Stanislav. 1987. *Stopou dějin železnic v Podorlicku*. 1. vyd. Hradec Králové: Kruh.
- Hlavsa, Štěpán. 2018. Ing. Klement Neugebauer. *Paměť národa*. [2024-11-27]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/neugebauer-klement-1937>.
- Holý, Ladislav. 2010. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. 2. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hoření, Karina. 2024. Stories of Justification – Stories of Absolution: How Families in Liberec Came to Terms with Post-Displacement Heritage. *Český lid* 111: 147–172. [2024-11-20]. Dostupné z: <https://doi.org/10.21104/CL.2024.2.01>
- Jaksch, Wenzel. 2017. *Ztracené vesnice, opuštění lidí...: reportáže z českého pohraničí 1924-1928*. Historie. Praha: Academia.
- Janeček, Petr. 2020. *Černá sanitka: znovu v akci: hoaxy, fámy, konspirace*. Vydání první. Praha: Pavel Jeřábek - nakladatelství Plot.

- Jehlička, Rudolf - Marková, Iva. 2015. Už jsem byl prohlášen za mrtvého. *Katolický týdeník*. [2024-11-20]. Dostupné z: <https://katyd.cirkev.cz/clanky/uz-jsem-byl-prohlasen-za-mrtveho.html>
- Jehlička, Rudolf - Marková, Iva. 2017. Kdo je nepřítel? Mně nepřítel zachránil život. *IDNES.cz* [2024-10-30]. Dostupné z: <https://blog.idnes.cz/ivamarkova/kdo-je-nepritel-mne-nepritel-zachranil-zivot.Bg17042144>
- Jirák, Emanuel. 1932. Československo a Československo. *Seznam a mapa vodních děl republiky Československé: stav koncem roku 1930*. V Praze: Ministerstvo veřejných prací, 1932. sv. 1-13, s. 23. [2024-11-15] Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e92be88f-43c5-45fd-a9d1-9cef980f44a8>
- Jirásek, Alois. 1917. *Rozmanitá prosa*. 4. vyd. Sebr. spisy. Praha: Otto. [2025-02-04] Dostupné také z: <https://kramerius.svkhk.cz/uuid/uuid:f78e2986-176c-474d-902e-ccfa8a6ca358>.
- Karlová, Jana. 2013. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: P. Mervart.
- Karlová, Jana. 2014. *Home, Identity and Worldview: as Part of Transcultural Communication*. Lublin: EL-Press.
- Karlová, Jana. 2024. Paradoxy současných euroamerických rituálů: útlum blahobytem, hledání výsostného a nedůvěra v transcendenci. *Národopisná revue*. 34 (3): 163-174.
- Koutek, Tomáš. 2023. Kostel ve Vrchní Orlici dál láká turisty. V minulosti byl svědkem krvavé lázně. *Deník.cz*. [2024-11-27]. Dostupné z: <https://www.denik.cz/cestujeme-doma/kostel-ve-vrchni-orlici.html>.
- Kovařík, David. 2005. 'In the Interest of Protecting the Borders': Resettlement of the Inhabitants from the Border Zone and Forbidden Zone, 1951-52. *Soudobé dějiny* 12. [2024-07-25]. Dostupné z: <https://doi.org/10.51134/sod.2005.038>.
- Kovařík, David. 2006. *Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960: demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945. Studijní materiály výzkumného projektu Komunistické Československo na přelomu 50. a 60. let*. Brno: Prius.
- Kreisslová, Sandra, Nosková, Jana a Pavlásek, Michal. 2023. *Ganz normale Familiengeschichten: Bilder von Migration und migrierende Bilder im Familiengedächtnis*. Münster: Waxmann.
- Kubišta, Karel. 2008. Osmá barva duhy. *Kraj, kde se zastavil čas: o životě na česko-polském pomezí*. [dokumentární film] Ústí nad Orlicí: Tribovia Pictures o.s. [2024-07-25] Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=dhFokr0RsZI>

- Kurpiel, Anna - Maniak, Katarzyna. 2024. Adopted heritage: German objects in the Western Territories of Poland. *Journal of Material Culture* 29. [2024-11-25] Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/13591835231208912>
- Łukianow, Małgorzata. 2023. We, the Perpetrators: Remembering Violence Committed by One's Own Group in the Polish-Ukrainian Conflicts. In: Wylegała, A., Rutar, S., Łukianow, M. (eds.): *No Neighbors' Lands in Postwar Europe*. [2024-11-25]. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/978-3-031-10857-0_16
- Mašková, Tereza – Ripka, Vojtěch. 2015. *Železná opona v Československu*. Praha: ÚSTR – Sociologický ústav AV ČR.
- Menzel, Jiří. 2006. *Obsluhoval jsem anglického krále* [movie]. Bioscop.
- Metyková, Monika - Vacková Barbora. 2024. Local and difficult: Remembering and Forgetting Difficult Times in Local Contexts. *Český lid* 111. [2024-11-27]. Dostupné z: <https://ceskylid.avcr.cz/cz/article/itm-2934686>.
- Motlová, Barbora. [připravováno – diplomová práce, obhajoba 2025]. *Kostel na Vrchní Orlici: sakrální prostor v sekularizované společnosti*. Diplomová práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta.
- Neugebauer, Richard. 2016. *Dějiny Neratova (Bärnwaldu): (od založení po zázrak)*. Opava: Vzdělávací a sociální dílo. [2025-11-24] Dostupné také z: <http://krameriusndk.nkp.cz/search/handle/uuid:31586d00-757a-11ea-8f71-005056827e52>.
- Norberg-Schulz, Christian. 1994. *Genius loci: k fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.
- Oppeltová, Jana. 1993-1995. Zednický mistr Carl Antoni Reina a jeho podíl na barokní architektuře Čech a Moravy. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná* 42-44. [2024-09-13]. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110760>
- Oppeltová, Jana. 2004. *Historie poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Neratově*. Bartošovice: Sdružení Neratov.
- Opršalová Dašková, Martina. 2018. Alois Heinrich Galle. *Paměť národa*. [2024-10-17]. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/galle-alois-heinrich-20180427-0>.
- Píša, Jan. 2022. Kostel na Vrchní Orlici. *Po nové cestě*. [2024-12-09] Dostupné z: <https://www.ponoveceste.cz/poezie/index.php?input=Kostel+na+Vrchn%C3%AD+Orlici>

- Poche, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech: 4, T-Ž*. Praha: Academia 1982. [2025-01-30] Dostupné z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b1fd9500-606b-11e3-ae93-001018b5eb5c>
- Portmann, Kateřina – PAŽOUT, Jaroslav (ed.). 2017. *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945-1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- Ricoeur, Paul – Thompson, John B. (eds.). 1981 [1979]. "The Narrative Function". In *Hermeneutics & the Human Sciences*. Cambridge; Paris: Cambridge University Press; Maison des Sciences de l'Homme.
- Rolletschek, Hans – Knoblich, Rudolf. Nedatováno. *Neudorf im Oberen Adlergebirge: ein kurzer heimatgeschichtlicher Rückblick*. [2025-01-30] Dostupné z: <http://www.baernwald.de/Neudorf%20i.%20Adlerg..pdf>
- Schindler-Wisten, Petra. 2017. *O chalupách a lidech: chalupářství v českých zemích v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.
- Seidl, Jan. 2020. Poznámka překladatele. In: Cornwall, Mark: *Čertova zed': život a smrt Heinze Ruthy*. Překlad Jan Seidl. Praha: Academia.
- Špačková, Marie. 1988. Žamberecko. Demografické a hospodářské údaje k osídlení pohraničí. In: *Zpravodaj Koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku 1974–1991*: 9. [2024-12-09]. Dostupné z: <http://zpravodaj.eu.cas.cz/r1981004d.html>
- Spurný, Matěj. 2011. *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.
- Staněk, Tomáš - von Arburg, Adrian. 2005. Organizované divoké odsuny?. Úloha ústředních státních orgánů při provádění "evakuace" německého obyvatelstva (květen až září 1945). 1. část: Předpoklady a vývoj do konce května 1945. *Soudobé dějiny* 12. [2024-09-25]. Dostupné z: [10.51134/sod.2005.033](https://doi.org/10.51134/sod.2005.033)
- Sterling, Colin. 2021. Becoming Hauntologists: A New Model for Critical-Creative Heritage Practice. *Heritage & Society*, 14. [2024-09-25] Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/2159032X.2021.2016049>
- Strach, Jiří. 2018. Labyrint: 3. Série [movie]. Česká televize.
- Svědectví politických vězňů okresu Rychnov nad Kněžnou 1948 - 1989* 1. díl. Státní okresní archiv v Rychnově nad Kněžnou. 1995. Rychnov nad Kněžnou.
- Topinka, Jiří. 2005. Forgotten Country: The Bohemian Borderlands, 1948-60, and the Operation to Increase the Number of Settlers. *Soudobé dějiny* 12. [2024-07-25]. Dostupné z: <https://doi.org/10.51134/sod.2005.034>.

- Trojan, Emil a Vaňourek, Martin. 2010. *Tak přísahali...: partyzánský odboj v českém pohraničí v letech 1939-1945*. 2. Brno: CPress.
- Trojan, Emil. 1998. *Pastviny*. Ústí nad Orlicí: OFTIS.
- Turner, Victor W. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. New York: Cornell University Press.
- Tylšová, Hana. 2022. O Vrchní Orlici. *Po nové cestě*. [2024-12-09] Dostupné z: <https://www.ponoveceste.cz/poezie/index.php?input=O+Vrchn%C3%AD+Orlici>
- Valenčík, Michal et al. Nedatováno. Kostel Nanebevzetí Panny Marie. *Poškozené a zničené kostely, kaple a synagogy v České republice*. [2024-12-05]. Dostupné z: <https://www.znicenekostely.cz/objekt/detail/2900>
- Verein der Adlergebirgler, bez vnočení. Autoren und Lieder aus dem Adlergebirge. In: *Heimatverein-Adlergebirge*. [2024-07-25]. Dostupné z: <https://www.heimatverein-adlergebirge.de/autoren-lieder.html>
- Wagner, Poldi. 2014. Mei Dörfle. *Youtube*. [2024-10-9]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=ike3pDCCMbM>
- Weinstock, Jeffrey A. 2004. *Spectral America: Phantoms and the National Imagination*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Weiss, Josef. 1939. *Kronika obce Bartošovice v Orlických horách*. Online. In: Bartošovice v Orlických horách. [2025-02-04] Dostupné z: https://bartosovice.eu/files/files/soubory/novinky/2024/preklad_kroniky.pdf
- Zámečník, Petr. 2003. Vrchní Orlice, ves téměř zaniklá. *Horský kurýr* 13. Rokytnice v Orlických horách: Město Rokytnice v Orlických horách.
- Zerbs, Friedrich. 1971. *Chronik der heimatgemeinde Hohen Erlitz*. Goslar. [kopie nepublikovaného dokumentu, soukromý archiv] [2025-01-25] Nekompletní dokument dostupný z: <http://www.baernwald.de/Chronik%20Hohen%20Erlitz.pdf>

Statistické zdroje

- Český statistický úřad. 2011. *Okres Rychnov nad Kněžnou*. [2025-02-01].
Dostupné též z: <https://csu.gov.cz/docs/107508/d3d5735b-1834-c5ba-80f4-883bb5cff160/130084150524.pdf?version=1.0>.
- Český statistický úřad. 2021. *Základní údaje podle základních sídelních jednotek vybraného SO ORP: SO ORP Rychnov nad Kněžnou*. [2024-11-27].
Dostupné z: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/shortUrl?su=52c1a41a>.
- Seznam míst v království Českém: k rozkazu vysokého c. kr. místodržitelství Českého na základě úředních udání sestaven. (Z místodržitelské kněhtiskárny)*, 1878, s. [1]. [2025-01-30] Dostupné také z:
<https://ndk.cz/uuid/uuid:63e32b11-0be4-4de3-a693-01865de56e0f>
- Special-Orts-Repertorium von Böhmen: Podrobný seznam míst v Čechách*. 1885. Wien: Alfred Hölder. [2025-01-30] Dostupné také z:
<https://ndk.cz/uuid/uuid:43d4c340-4a47-11e7-80b4-001018b5eb5c>
- Statistický lexikon obcí v Čechách: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař.: vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 15. února 1921*. 1924. Praha: Státní úřad statistický. [2025-01-30] Dostupné také z:
<https://ndk.cz/uuid/uuid:d71fd5f1-bd58-4ea3-b02a-8a00b1c77cfd>
- Statistický lexikon obcí v zemi České: úřední seznam míst podle zákona ze dne 14. dubna 1920, čís. 266 Sb. zák. a nař.: vydán ministerstvem vnitra a Státním úřadem statistickým na základě výsledků sčítání lidu z 1. prosince 1930*. 1934. Praha: Orbis. [2025-01-30] Dostupné také z:
<https://ndk.cz/uuid/uuid:23eb27d0-313a-11eb-9146-005056825209>
- Státní správa zeměměřictví a katastru. 2025. *K.ú.: 601021 - Vrchní Orlice - podrobné informace*. [2025-01-30] Dostupné z:
https://cuzk.gov.cz/Dokument.aspx?AKCE=META:SESTAVA:MDR002_XSLT:WEBCUZZK_ID:601021
- Zevrubný popis rozdělení země království Českého: spolu přehled úřadů politických a soudních v tomtéž království nejvýš schválených = Ausführliche Darstellung der ... Landeseintheilung des Königreiches Böhmen: nebst einer Uibersicht der für dasselbe Allerhöchst genehmigten politischen und Gerichts-Behörden*. 1855. Praha: Druck der k.k. Hofbuchdruckerei von Gottlieb Haase Söhne. [2025-01-30] Dostupné také z:
<https://ndk.cz/uuid/uuid:5cfc71b0-0b40-11e7-806d-005056825209>